

“QOBUSNOMA” DA NUTQ ODOBI MASALALARI

Satimova Ra`noxon Habibullayevna

AndDTI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

Annotatsiya:

Kaykovusning “Qobusnoma” asari Sharq madaniyatining ulkan yodgorligi “Asarda inson hayotiy faoliyatini qamrab oluvchi turli sohalarga oid falsafiy qarashlar mavjud bo`lib, shu jumladan nutq odobi masalalari xususida ham ibratli hikmatlar bayon etilgan. Shaxs hayotida so`zning, nutqning o`rni katta ekan, unga bo`lgan munosabat ham jiddiy masala hisoblanadi. Shu jihatlarni hisobga olgan holda, “Qobusnoma” asari ham so`z xususida” nutq madaniyati borasida umumjahon madaniyatining xazinasiga qo`shilgan ulkan hissadir. Sharqda notiqlik san`atining rivojlanishiga bu asarni o`ziga xos salmoqli o`rni mavjud.

Kalit so`zlar: Kaykovus, “Qobusnoma” ,Somoniyalar, Qoraxoniylar, “Nasihatomuz” Tabariston, Muhammad Rizo Ogahiy

Sharq ma`naviyati va axloq ilmida “Qobusnoma”asari muhim o`rin tutadi. Kaykovusning “Qobusnoma” asari melodiylar 1082-1083 hijriy 475-yillarda yaratilgan bo`lib, bugungi kunda umumjahon madaniyatining ulkan boyligiga aylandi. Vushmagir o`g`li Shamsulmaoliy Qobus muallif Kaykovusning bobosi bo`lgan. Bu nasihatimiz kitobni Kaykovus o`z o`g`li Gilonshohga bag`ishlaydi.

Ma`lumki, X-XI asrlarda ilm-fan, madaniyat, san`at va adabiyot taraqqiy etdi. Abu Abdulloh Ro`dakiy, Abulqosim Firdavsiy, Abul Hasan binni Ahmad Unsuriy kabi shoir, olimlar shu davrda yetishib chiqdilar. Kaykovusning “Qobusnoma” asari ham mana shunday ilm-fan jadal sur`atlarda rivojlangan bir paytda dunyoga keldi.

“Qobusnoma” Sharq olimlari bilan bir qatorda g`arb ilm ahlining diqqatini ham o`ziga tortdi. Ulkan tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi sababli ham turli tillarga tarjima etildi va butun dunyo xalqlariga tanildi. 1702-1705-yillarda turk tiliga, 1786-87-yillarda Muhammad Siddiq Rashidiy tomonidan uyg`ur tiliga, 1811-yil nemis tiliga tarjima qilindi. Asli fors-tojik tilida yaratilgan bu asarni ota-bobolarimiz asl nusxasidan foydalangan holda asrlar mobaynida mutolaa qilib keldilar. 1860-yilda

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th December, 2024

mashhur o'zbek shoiri va olimi Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan bu kitob o'zbek tiliga o'girildi. "Qobusnoma" 1881-yilda Qayum Nosiriy tomonidan tatar tiliga, 1886-yilda rus va franso'z tillariga tarjima qilindi. Mashhur rus olimi .Ye.I.Beltels 1953-yilda rus tiliga tarjima qildi.

Vushmagir o'g'li Unsurmaoliy Kaykovus Kaspiy dengizining qirg'og'ida yashagan Giloe qabilasida tarbiyalangan. Kaykovus 1021-1022 (hijriy 412) yillarda mayda feodal oilasida tug'ilgan. 63 yoshga to'lgan paytida G'arbiy Eron podshohining nabirasi Kaykovus ibn Iskandar bu asarni yozdi.

Asar XI- asrning 82-83-yillarida yaratilgan. Tarixdan ma'lumki Qobus xonadoni Somoniylar davlati hukmronlari bilan yaqin munosabatda bo'lgan. Somoniylar xonadonini tiklash uchun Qobus uyg'ur xoni Ilikxon bilan janglar olib borib g'alaba qozongan. Ammo Somoniylar davlatini yemirilishdan asrab qola olmaydi. Qoraxoniylar Farg'onadan Xitoygacha tarqalgan turkiy qabilalarni birlashtirib, Somoniylar ustidan g'alaba qozonadilar. Qobus Tabaristonni ishg'ol etadi va shu o'lkaga hukmron qoladi. Qobus nihoyatda ilmparvar, san'atni sevadigan inson edi. U o'z zamonasining barcha ilmlarini egallashga harakat qildi.

Adabiyot muxlisi va shoir bo'lgan Qobus arabda fors tilini chuqur o'rgandi va arab tilida "Nomalar" kitobini yozdi. Musiqa va tabiiyat ilmiga qiziqdi. Hattoki Qobus mashhur o'zbek olimi Abu Rayhon Beruniyning Jurjonda yashab ilm bilan shug'ullanishiga sharoitlar yaratib berdi.

Qobusning o'z davrining barcha ilmlarini egallaganini asardan bilib olsa bo'ladi. Kaykovus ham o'z salaflarining asarlari bilan tanishadi. O'g'liga maslahatlar berish uchun "Qobusnoma" ni yaratadi. Sharq olimlari qadimgi davrlardan boshlab bola tarbiyasiga, so'z odobiga, axloqiy masalalarga katta e'tibor berganlar. Bu tarbiya hind kitobi "Kalila va Dimna", Nizomulmulukning "Siyosatnoma", Nosir Xusravning "Saodatnoma", "Ro'shnoinoma", Yu.X.Hojibning "Qutadg'u bilig", M. Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk", A.Yugnakiyning "Hibbatul haqoyiq", A.Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Vaqfiya" asarlarida o'z ifodasini topgan.

Umumjahon manfaatlarini ifoda etuvchi axloqiy masalalarni o'zida mujassam etgan asarlardan biri "Qobusnoma" 44 bobdan iborat. 4 bobi diniy xarakterda bo'lgan. Sobiq ittifoq davrida diniy xarakterdagi asarlar yetarlicha o'rganilmaganligi sababli, bu 4 bob kam o'rganilgan.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th December, 2024

Sharq allomalari axloqiy-tarbiyaviy asarlarining asosini Qur'oni karim suralari, Muhammad payg'ambar faoliyati va ko'rsatmalarini ifodalovchi hadislar, hikmatli hikoyatlar tashkil etadi. "Qobusnoma" ham bundan mastasno emas.

"Qobusnoma" "Parvardigori olamni tanimoq zikrida", "Payg'ambarlarning xilqati zikrida" boblari bilan boshlanadi. Gilonshohga bag'ishlab yozilgan bu "Nasihatnoma" o'sha davr an'anasiga ko'ra bobosi podshoh Shamsulmaoliy Qobus sharafiga "Qobusnoma" deb ataladi. Mo'jaz rivoyatlar, ixcham latifalar, kichik-kichik hikoyatlar kitobning yanada jozibador bo'lishini ta'minlaydi.

Kitob yosh avlodni tarbiyalash, ularning kamolotini ta'minlashning muhim muammolariga doir ilk Sharq pandnomasi hisoblanadi. Asar o'tmishda maktab va madrasalarda "Guliston", "Bo'ston" kabi asarlar bilan bir qatorda darslik sifatida o'qitilgan.

1935-yilda Tehron dorilfununi professori Said Nafisiy "Qobusnoma" ni Tehronda bosmadan chiqardi. Ogahiy tarjimasining qo'lyozma nusxasi O'zFA Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida va Sankt-Petrburgdagi Saltikov Shedrin nomli kutubxonada saqlanmoqda. Ogahiy tarjimalaridagi asar 1965-1973-1986-yillarda adabiyotshunos olim Subutoy Dolimov tomonidan uch marta nashrdan chiqarildi. "Qobusnoma" axloqiy mavzudagi asar bo'lganligi sababli, unda eng avvalo qanday qilib axloqli, ilimli, dono farzand tarbiyalash yo'llari ko'rsatiladi. 40-bob ham hayotiy masalalarni qamrab oladi. "Qobusnoma" ota va ona haqini bilmoq, hunar afzunligi, qarilik va yigitlik sifati, taom tartibini yeyish bayoni, sharob ichmoq, mehmon bo'lmoq va mehmonga bormoq, ishq odatlari, uxlamoq, hammomga bormoq, ovga chiqmoq, chavgon o'ynamoq, omonatni saqlamoq, uy va yer sotib olmoq, ot sotib olmoq, xotin olmoq, farzand tarbiyalamoq, ilm o'rganmoq kabi turli masalalar yuzasidan keng mulohaza yuritilgan, insonga xos axloqiy sifatlar mushohada asosida tahlil etib berilgan.

"Qobusnoma" ning yettinchi bobi suxandonlik bilan baland martabaga ega bo'lish masalasiga bag'ishlangan.

Kaykovus bu bobda so'zlovchining nutqi go'zal ma'noli bo'lishi, so'zni nutqda noo'rin ishlatmay, o'z o'rnida ishlatish masalalarini yoritib beradi. Kishi yolg'on so'zlamasligi, xalqqa ma'qul keladigan so'z so'zlashga harakat qilmog'i haqida mulohaza yuritadi. Hamma hunardan so'z hunari yaxshiroqdir deydi.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th December, 2024

Kaykovus har bir kishi notiq bo'lmog'i lozimligini, ammo yolg'onchi bo'lmasligini ta'kidlab shunday deydi:

“Kishi suxandon, suxango'y (notiq) bo'lishi kerak. Ammo, ey farzand, sen suxango'y bo'lg'il va lekin durug'go'y (yolg'onchi) bo'lmag'il. Rostgo'ylikda o'zing shuhrat qozong'il, tokim biror vaqt zururat yuzidin yolg'on so'z desang qabo'l qilg'aylar. Har so'z desang ham rost deg'il va lekin yolg'onga o'xshagan rostni demag'ilkim, rostga o'xshagan durug' durug'ga o'xshag'on rostdin yaxshiroqdur, nedinkim ul durug' maqbo'l bo'lur, ammo ul rost maqbil bo'lmas. Demak, nomaqbo'l rostni aytishdan parhez qil...”

Kaykovus faqat nutq so'zlashni emas, boshqalarning so'zi va nutqidan ibrat olishni o'qtiradi, shu yil bilan ham yaxshi notiq bo'la olish mumkinligini aytib o'tadi.

“Ey farzand, toki qila olsang so'z eshitmakdin qochmag'ilki, kishi so'z eshitmak bila suxango'y (notiqlik) hosil qilur”.

Agar farzand yoshligida hech kishining so'zini eshitmay katta bo'lsa, u albatta soqov bo'ladi. Kamolga yetishish jarayonida chiroyli so'zlar eshitsa suxango'y bo'ladi.

Muallif suxandon bo'lish uchun donishmandlar so'zini tinglashni tavsiya etadi. Sovuq so'z bo'lmagil deb o'qtiradi. Xosga xos, oliyga oliy so'z aytish muvofiqdir deyiladi. “Dononing pand-nasihati ko'ngil ko'zin ravshan qilur, nedinkim, ul pand aql va hikmat ko'zining surmasi va to'tiyosidir. Bas, bu toifaning so'zin hushqulog'i bilan eshitmak kerakdur. Bu jamoatning so'zinda manfaat ko'pdur”.

“Ey farzand, agar har negakim suxandon bo'lsang, o'zingni bilg'ondan kamroq tutg'il, to so'zlash vaqtida nodon va beburd bo'lib qolmag'aysan. Ko'p bilib, oz so'zlag'il va kam bilib ko'p so'z demag'il”.

Demak, kishi donolar so'zini tinglamoq orqali notiqlik darajasiga erishar ekan, o'z nutqi ustida ko'p mashq qilishi, xalq oldida nutq so'zlaganda yoqimli va ba'mani gapirishi, xalqning e'tiborini qozonishi zarur. “Xalq oldida gapirganda so'zing go'zal bo'lsin, bu so'zni xalq qabo'l qilsin. Xaloyiq sening so'z bilan baland darajaga erishganingni bilsin, chunki kishining martabasini so'z orqali biladilar,... har kishining ahvoli o'z so'zi ostida yaxshiringan bo'ladi”.

Kaykovus notiq so'zning ma'nolarini ham har tomonlama o'rgangan bo'lishi lozim, deb hisoblaydi.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th December, 2024

“Ey farzand, soʻz yuz va orqa tomonini bilgil, ularga rioya qilgil, soʻzlaganda maʼnoli gapir, bu notqlik alomatidir. Agar gapirgan vaqtingda soʻzning qanday maʼnoga ega ekanligini bilmasang, qushga oʻxshaysan, bunday qushni toʻti deyilar!”.

Notiq shunday kishiki, uning har soʻzi xalqqa tushunarli va xalqning har soʻzi unga maʼlum boʻladi. Suxandon nutq soʻzlaganda pushaymon boʻlmasligi uchun har soʻz oʻylab gapirmogʻi zarurdir.

Kaykovus “Qobusnoma” asarida kishi faoliyatida soʻz odobining naqadar buyukligini pand-nasihatlar bilan oʻqtirar ekan, turli hikoyatlar keltirib, fikrlarini isbotlab boradi. Shirin va oʻrinli soʻzlar orqali Xorun-ar-Rashid tushining taʼbirini aytgan munajjimning yuz tillo bilan mukofotlanishi haqidagi hikoyat, donishmand Abuzurjmehrning bilmagan narsasini boʻyniga olishi haqidagi hikoyat, donishmand Shayx va Alaviy yigit haqidagi rivoyatlarda soʻzning qudrati ochib beriladi.

Bugungi kun oʻqituvchisining oldiga kelajak avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash vazifasi topshirilgan. Toʻgʻri, farzand tarbiyasi avvalo oiladan boshlanadi. Shunday ekan, bola tarbiyasida nutq madaniyati va soʻz odobining oʻrni katta. Chunki qadim Sharqda bu axloqiy masalaga jiddiy eʼtibor berilgan va odob-axloqli inson eng avval muomalali, shirin soʻzli deb tan olingan. Kamtar, tarbiyali inson har bir soʻziga eʼtibor berishi oʻqtirilgan. Shuning uchun ham yosh avlod tarbiyasida nutq odobi muhim masala sanaladi. Nutq madaniyati va soʻz odobiga rioya qilmagan farzand tarbiyali inson hisoblanmagan. Demak, Kaykovusning har bir gapi hikmat. Bu kitobni oʻqimoq va oʻqmoq-magʻzini chaqmoq darkor. Agar ota-ona, qarindoshlar bolaga uyda, koʻcha-koʻyda soʻzlash odobini oʻrgatishsa, oʻqituvchi jamoat joyida oʻzini tutish qoidalarini oʻrgatadi. Kattalar bola tarbiyasida ibrat namunasi hisoblanadi.

Oʻz aytgan soʻzlariga rioya qilish ham tarbiyali ekanlik belgisidir. “Agar tiling uzun boʻlmogʻin tilasang, qoʻlingni qisqa qilgʻil” –deb nasihat qiladi Kaykovus. Ammo kishi oʻz maqsadi yoʻlida kurashar ekan, doimo ogʻir va vazmin boʻlmogʻi ham maqsadga muvofiq emas. Oʻz maqsadi yoʻlida odob doirasidan chiqmagan har bir inson soʻz ayta bilmogʻi shart. Sharm qilib, uyalib kerakli soʻzni ayta olmaslik bolani ogʻir ahvolga solib qoʻyadi. Shuning uchun yoshlikdan bolaga oʻz fikrini aytish qobiliyatini oilada rivojlantirish zarur. Oʻqituvchi esa bolani mustaqil

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th December, 2024

fikrlashga, soʻz vositasida oʻz fikrini bimalol bayon qila olish qobiliyatini shakllantirishi hayotiy zaruratdir.

Adabiyotlar:

1. Kaykovus. “Qobusnoma”. T., 1986.
2. Qudratov T. Nutq madaniyati masalari. T., 1993.
3. Qilichev E., Qilichev B. Nutq madaniyati va uslubiyyat asoslari. Buxoro, 2002.
4. Gʻulomov A., Qobilov B. Nutq oʻstirish mashgʻulotlari. T., 1995.